

TOIMITTANEET TIINA KINNUNEN JA VILLE KIVIMÄKI

IHMINEN

*Suomalaisten kokemuksia
talvi- ja jatkosodasta*

SODASSA

MINERVA

Ihminen sodassa

Ihminen sodassa

Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta

Toimittaneet Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki

© Artikkeleiden kirjoittajat ja *Minerva Kustannus*

Professori Joanna Bourken artikkeli ”Uusi sotahistoria” sivuilla 21–42 on julkaistu nimellä ”New Military History” teoksessa MATTHEW HUGHES & WILLIAM J. PHILPOTT (October 2006, Eds.) *Palgrave Advances in Modern Military History*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
Suomennos julkaistaan tekijän ja kustantajan luvalla.

© Kuvat julkaistu kuvien oikeuksien haltijoiden luvalla

© Piirroskuvat *Ida Björs*

Minerva Kustannus, 2022

Minerva Kustannus on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä

www.minervakustannus.fi

Graafinen suunnittelu: *Jens Magnusson design, Sweden, ja Kalevi Nurmela*

ISBN 978-952-492-902-8

Painettu EU:ssa

Kiitos.

Pitkä ja henkisesti rikastuttava työ on takana. Haluamme kiittää Ph.D. Claudia Lenziä ja professori Joanna Bourkea hedelmällisistä keskusteluista ja kommenteista kirjan artikkeleihin. Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitos on kahdesti toiminut vieraanvaraisena emäntänä kirjan kirjoittajille järjestetyissä tapaamisissa, ja Kirsi Mäki on tällöin vastannut järjestelyistä. Kustannustoimittaja Arja Kohvakka-Viinanen – kiitos ammattitaidosta. Kirjan erikoisuutena on ollut yhteistyö kuvittaja Ida Björsin sekä graafikkojen Jens Magnussonin ja Allyson Greenen kanssa. Tarkoituksena on ollut Suomen sotien 1939 — 1945 perinteistä esitystapaa murtava ulkoasu. Ida, Jens ja Allyson ovat tehneet hienoa jälkeä, joka vastaa tekstien sisältöä; avartuvaa ja inhimillistä sodan historiaa. Kotiseutuneuvos Kauko Sorjosen ja hänen säätiönsä tuki on tehnyt näiden ammattilaisten työn mahdolliseksi. Suurin kiitos kuuluu kirjan kirjoittajille, jotka ovat nähneet vaivaa ja käyttäneet kirjaan runsaasti aikaansa vailla korvausta. Tämän joukon kanssa on ollut ilo tehdä kirjaa!

Kirjan toimittajina haluamme omistaa työmme Annalle, Sulolle, Kainolle, Heimolle, Sirkalle ja Viljolle – heille, joille koettu sota ei ollut historiaa, vaan nuoruuden kevättä.

JÄIDENLÄHDÖN AIKAAN, TAMPEREELLA 29.4.2006

Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki

Sisällysluettelo

<i>Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki</i>	9
<i>Johdatus koettuun sotaan</i>	
I. UUDEN SOTAHISTORIAN LÄHTÖKOHTIA	19
<i>Joanna Bourke</i>	21
<i>”Uusi sotahistoria”</i>	
<i>Juha Siltala</i>	43
<i>Sodan psykohistoriaa</i>	
<i>Ville Kivimäki</i>	69
<i>Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa</i>	
II. SOTAAN VALMISTAMINEN	87
<i>Tuomas Tepora</i>	91
<i>Elää ja kuolla lipun puolesta. Suomen lippu uhrisymbolina ensimmäisessä tasavallassa</i>	
<i>Anders Ahlbäck</i>	107
<i>Mitä miehen on kestävä. Kokemuksia suomalaisesta sotilaskoulutuksesta 1920- ja 1930-luvuilta sukupuolihistorian valossa</i>	
<i>Sirpa Kähkönen</i>	125
<i>Suomen tie jatkosotaan. Sosiaalipoliittista harmonisointia kansallissosialismin hengessä</i>	
III. MIESTEN SODAT	137
<i>Arto Jokinen</i>	141
<i>Myytti sodan palveluksessa. Suomalainen mies, soturius ja talvisota</i>	
<i>Mikko Karjalainen</i>	159
<i>Upseerit jatkosodan Päämajassa</i>	
<i>Kati Mustola</i>	171
<i>Homoseksuaalisuus ja sota. Kahden veteraanin tarinat</i>	
<i>Ville Kivimäki</i>	191
<i>Sotilaan työ, siviilin taakka. ”Vihollisen tuhoamisen” dynamiikasta, kokemuksesta ja muistosta</i>	

IV. SOTA, NAISET JA KANSAKUNTA	209
Sonja Hagelstam.....	213
<i>Lähellä ja kaukana. Parisuhteen ylläpitäminen rintaman ja kotirintaman välisessä kirjeenvaihdossa</i>	
Ilona Kemppainen	229
<i>Kuolema, isänmaa ja kansalainen toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa</i>	
Marianne Junila	243
<i>Isä: ”Saksalainen sotilas”</i>	
Anu Heiskanen	261
<i>”Sitä taas eletään tätä päivää”. Nuoren naisen elämä ja valinnat Kolmannen valtakunnan vaikutuspiirissä ja miehitetyssä Saksassa</i>	
V. SODAN MUISTIKERROKSIA	275
Riitta Kormano.....	279
<i>Amputoidun maan pirstoutuneet puut. Sotamuistomerkkien luontosymboliikka sisällissodan punaisten ja luovutetun Karjalan uhrien muiston välittäjänä</i>	
Kaarle Sulamaa.....	297
<i>”Himmetä ei muistot koskaan saa.” Veteraanien järjestäytyminen ja muutokset muistamisen mahdollisuuksissa</i>	
Tiina Kinnunen.....	313
<i>”Muista menneitten sukupolvien työ”. Lupaus-elokuva lottahistorian kuvauksena</i>	
Jaana Loipponen	329
<i>Sodan ajat ja kerronta. Sotalesket ja muisti</i>	
Joanna Bourke	343
<i>Bibliografinen essee</i>	
Kirjan kirjoittajat.....	347

Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki

Johdatus koettuun sotaan

Jos kirjamme sisältö olisi tiivistettävä yhteen lauseeseen, kuuluisi se näin: sodassa ei ollut yhtä suomalaista miestä, ei naista eikä lasta – ei yhtä sodan kokijaa ja muistelijaa. ”Yhteisestä kamppailusta” huolimatta ihmiset pyrkivät säilyttämään oman yksilöllisyytensä ja tekemään omia ratkaisujaan, niin vaikeaa kuin se ankarien pakkojen ja ryhmäpaineen edessä olikin. Ja heti perään on todettava, että paljon oli samaa: sota sekä erotti että yhdisti. Se jakoi ihmisiä uusiin ryhmiin, lähensi ennestään vieraita ja loi yhteisiä kokemuksia ja arvoja.

Teos sai alkunsa vuonna 2004 varsin spontaanisti. Eri yhteyksissä joukko sodan historiasta kiinnostuneita tutkijoita alkoi pohtia suhdettaan suomalaiseen sotahistoriaan. Keskustelujen tuloksena on nyt syntynyt artikkelikokoelma, jossa avataan uusia näkökulmia suomalaisiin toisessa maailmansodassa. Kirjoittajia ei yhdistä toisiinsa mikään yksittäinen teoriaperinne, vaan uteliaisuus sotaan ilmiönä. Tarkastelun keskiössä on ihminen sekä hänen kokemuksensa sodassa ja sodasta. Kirja ei rajaudu vuosiin 1939–1945, vaan sodan ajalliset rajat on ylitettävä sen ymmärtämiseksi. Monille 1930-luvun suomalaisille sota Neuvostoliittoa vastaan – ennemmin tai myöhemmin – oli osa maailmankuvaa ja henkilökohtaista tulevaisuudenhorisonttia. Sodan mahdollisuus ja sotaan valmistaminen vaikuttivat sekä 1920- ja 1930-lukujen historiaan että loivat pohjaa tulevalle sotakokemukselle. Vastaavasti sodan muistojen rakentuminen, muutokset ja poliittisuus vuoden 1944 jälkeen osoittavat, kuinka vahvasti kuva menneestä on sidoksissa kulloiseenkin käsitykseen nykyisyydestä. Tässäkään mielessä ei ole ollut vain yhtä sotaa.

Tärkeä läpileikkaava teema kirjassa on uhri ja uhrautuminen. Kirjoittajat eivät tyydy toteamaan suomalaisten isänmaallista uhrivalmiutta vaan haluavat ymmärtää sen syntyä, kohtaamista sodan todellisuuden kanssa ja uhrautumisen sodanjälkeistä kuvastoa. Tämän rinnalla kirjoituksissa korostuvat sodan arki

ja raadollisuus. Ylevä puhe sankariteoista ja uhrautumisesta saattoi motivoida sotaan ja antaa menetyksille merkityksen, mutta usein sillä oli hyvin vähän kosketuspintaa ihmisten kokemusmaailmaan sodassa. Kuten Juha Siltala kirjoittaa omassa artikkelissaan, pyyteetöntä kamppailua yhteisen asian puolesta ja sodan raadollisuutta ei tarvitse nähdä toisensa poissulkevinä vaihtoehtoina: molemmat ovat läsnä.

Toinen maailmansota ja suomalainen historiantutkimus

Suomalaisen sotahistorian tehtävänrajaus on päälinjassaan heijastanut Carl von Clausewitzin klassista määritelmää: sota on politiikan jatkamista toisin keinoin. Sotahistoria on alkanut siitä, mihin diplomatian historia on katkennut, ja kuvaus on päättynyt aseiden vaikenemiseen.¹ Jo terminä sotahistoria kuvaa keskittymistä sodan tapahtumatasoon sellaisenaan. Suomea toisessa maailmansodassa tutkiva sotahistoria on muista historianaloista tukeutunut ja käynyt keskustelua ensisijaisesti poliittisen historian kanssa². Sodan tarkastelu sotilaallis-poliittisena ilmiönä ja tutkimuksen kansallinen perusvire ovat karkottaneet ne tutkijat, jotka ovat pyrkineet katsomaan menneisyyttä kansallisen historian ohi ja sitä purkaen. Tämän seurauksena sotahistoria on jäänyt sivuun historia-tieteen uusista teoreettis-metodologisista keskusteluista.

Yksiyksien, kansakunnan poliittista kertomusta tukevan sotahistorian alta on kuitenkin alkanut puskea esiin koko joukko uusia historioita. Suomen ulkopuolella sodan sosiaali-, yhteiskunta-, psyko-, kulttuuri-, sukupuoli- ja arjen historia ovat jo vakiinnuttaneet asemansa suhteessa perinteiseen sotahistoriaan. Yhteistä uusille lähestymistavoille on lukea menneisyyttä ohi kansallisen kertomuksen joko pureutumalla sodan tapahtumatason taustalta löytyviin rakenteisiin tai ottamalla kenraalien ja poliitikkojen sijaan niin sanotut tavalliset ihmiset tarkasteluun. Usein yhteistä on myös ymmärtää tutkimuskohde laajemmin kuin vain selkeärajaisena sota-aikana; sota on monitasoisesti läsnä yhtä lailla rauhan aikana, ja esimerkiksi armeijalla voi nähdä olevan lukuisia muita, tyystin sotaan liittymättömiä tehtäviä yhteiskunnassa. Sotajärjestelmä ja siviiliyhteiskunta ovat erottamattomasti upotettuina toisiinsa, eikä sota ja rauha Suomessa voi kliinisesti erottaa päivämäärällä 30.11.1939.

Tällainen historiantutkimus orastaa jo Suomessakin. Nopeimmin uudet idut näkyvät käynnissä olevista väitöskirjahankkeista ja tieteellisistä artikkeleista, mutta kirjajulkaisujakin löytyy. Maria Lähtenmäen *Jänkäjääkäreitä ja parak-*

1 Vrt. STIG FÖRSTERIN, BERNHARD R. KROENERIN ja BERND WEGNERIN esipuhe julkaisusarjaan *Krieg in der Geschichte* (KRiG) teoksessa Klaus Latzel (1998) *Deutsche Soldaten – nationalsozialistischer Krieg? Kriegserlebnis – Kriegserfahrung 1939–1945*. KRiG, Band 1. Paderborn: Schöningh.

2 Ks. esim. OHTO MANNINEN (2002) *Stalinin kiusa – Himmlerin täi. Sota-ajan pieni Suomi maailman silmissä ja arkistojen kätöissä*. Helsinki: Kleio; OLLI VEHVILÄINEN & O.A. RŽEŠEVSKI (1997, toim.) *Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; OHTO MANNINEN & KAUKO RUMPUNEN (2003) *Murhenäytelmän vuorosanat. Talvisodan hallituksen keskustelut*. Helsinki: Edita; vrt. myös HEIKKI YLIKANGAS (2001) 'Suomi ja Saksa talvisodasta välirauhaan', teoksessa Ylikangas, *Tulkintani talvisodasta*. Helsinki: WSOY, 147–245, sekä Ylikankaan tulkinnan ympärillä käyty laaja väittely, *Historiallinen Aikakauskirja* (101 & 102, 4/2003, 1/2004, 2/2004).

kipiikoja (1999) nostaa esiin sodan arjen pienyhteisön kokemana³. Marianne Junilan väitöskirja *Kotirintaman aseveljeyttä* (2000) tarkastelee samoin sodan arkea rintaman ulkopuolella ja suomalais-saksalaista rinnakkaiseloä Pohjois-Suomessa⁴. Riikka Raitti ja Elina Haavio-Mannilan toimittama *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa* -teos (1993)⁵ pureutuu naisten toimijuuteen sodan eri näyttämöillä ja sodan muistamiseen. Naiset, lapset ja rivimiehet vievät pääosan kenraaleilta ja poliitikoilta. Marjatta Hietalan toimittamassa artikkelikokoelmassa *Tutkijat ja sota* (2006)⁶ saman tempun tekevät tiedemiehet. Heidän yhteytensä Saksaan toisessa maailmansodassa auttavat huomamaan, että vaikkeivät historiantutkijat löydäkään sitä yksiselitteistä poliittista dokumenttia, joka näittäisi Suomen ja Saksan, konkreettisissa käytännöissä ja ihmissuhteissa tuo linkki oli siitä huolimatta voimakas.

Naisten sota-ajan toimintaa ja sodan kokemusta koskevassa tutkimuksessa erityistä huomiota on kiinnitetty lottiin⁷. Kaarle Sulamaan tutkimus *Lotta Svärd. Uskonto ja isänmaa* (1999) tarjoaa näkökulman lottajärjestön aatteelliseen perustaan, joka osaltaan määrittä lottien sotakokemusta⁸. Pia Olsson tarkastelee tutkimuksessaan *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa* (2005) sodan sukupuolittunutta toimijuutta ja muistamista⁹.

Naisten sotakokemuksen tutkiminen laajentaa sodan kuvaa. Entä miehet? Eivätkö he ole jo kylliksi paistatelleet tutkimuksen valokeilassa? Suomalaisen rivisotilaan ja hänen pienryhmänsä profiili on kuitenkin perin lattea, ja se perustuu ennemmin Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* ja Antti Tuurin *Talvisodan* kaltaisille romaaneille kuin tieteelliselle tutkimukselle. Analyttisin tutkimus suomalaissotilaista on edelleen Knut Pippingin jo vuonna 1947 julkaissama väitöskirja *Kompaniet som samhälle*¹⁰. Miesten suhdetta sotaan ja armeijaan on pidetty ikään kuin itsestäänselvyytenä, joka on kattavasti tutkittu silloin, kun operaationuolet on asetettu kartalle ja värikyseksi lisätty mukaan muutamia nasevia otteita rivimiesten sutkauksista. Tämän kuvan eheys on tullut kyseenalaiseksi, kun on tutkittu sodan säröisempää puolta. Jukka Lindstedtin väitöskirja (1999) kuolemantuomioista Suomessa toisessa maailmansodassa¹¹

3 MARIA LÄHTEENMÄKI (1999) *Jänkäjäkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945, Historiallisia tutkimuksia* 203. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

4 MARIANNE JUNILA (2000) *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Helsinki: SKS.

5 RIITTA RAITTI & ELINA HAAVIO-MANNILA (1993, toim.) *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: WSOY.

6 MARJATTA HIETALA (2006, toim.) *Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: SKS.

7 Vastavasti suojeluskuntien historiasta ks. KARI SELÉN (2001) *Sarkatakkien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944*. Helsinki: WSOY; KARI SELÉN & ALI PYLKKÄNEN (2004) *Sarkatakkien armeija. Suojeluskunnat ja suojeluskuntalaiset 1918–1944*. Helsinki: WSOY.

8 KAARLE SULAMAA (1999) *Lotta Svärd: Uskonto ja isänmaa*. Helsinki: Yliopistopaino.

9 PIA OLSSON (2005) *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa*. Helsinki: Otava.

10 KNUT PIPPING (1947) *Kompaniet som samhälle – Iakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944*. Åbo: Åbo Akademi; kirja on myös suomennettu, PIPPING (1978) *Komppania pienoisyhteiskuntana. Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944*. Helsinki: Otava.

11 JUKKA LINDSTEDT (1999) *Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

ja Jukka Kulomaan väitöskirja (1995) sotilaskarkuruudesta¹² kuvaavat määrällisesti mitattuna suhteellisen ”marginaalista” historiaa, mutta samalla ne selkiyttävät niitä pakkoja ja mahdollisuuksia, joiden voi nähdä vaikuttaneen kaikkien rintamamiesten toimintaan ja ajatteluun. Samoin suomalaisista sotavangeista on ilmestynyt useampikin kirja¹³.

Erityisesti miesten historian kohdalla käy kuitenkin selväksi, ettei tutkimusta voida loputtomasti tehdä vain tapahtumahistorian tasolla. Yhä uudet joukkoyksikkö- tai operaatiohistoriat eivät enää tuo mukanaan oleellisesti uutta tutkimustietoa. Edellä mainituissa tutkimuksissa näkökulma sotaan on uusi, mutta lähestymistavat pääsääntöisesti varsin perinteisiä.

Vuoden 1918 sotaa käsittelevässä tutkimuksessa sosiaalishistoriallisen lähestymistavan voi jo sanoa olevan dominoiva. Selittävinä tekijöinä eivät ole niinkään sotilaalliset tai poliittiset toimijat kuin laajemmat rakenteet, kuten maanomistus, normit, yhteisö rakenne. Kun kyse on yhteiskunnan sisäisestä konfliktista, tällainen tutkimus auttaa vastaamaan kansallisiin peruskysymyksiin: miksi sota syttyi ja miksi se päättyi niin kuin päättyi? Toisen maailmansodan osalta sama kansallinen vastaajanrooli on ollut poliittisella ja perinteisellä sotahistorialla – sodan syyt on nähty oman yhteiskunnan ja sen rakenteiden ulkopuolella. Silti sosiaalishistoriallinen tutkimus toisesta maailmansodasta voi tarjota joukon selityksiä aivan yhtä tärkeisiin kysymyksiin kuin kansakunnan poliittiseen selviytymiseen: miten sota vaikutti suomalaiseen yhteiskuntarakenteeseen ja tasa-arvoistavaan (sekä kontrolloivaan) hyvinvointipoliittikkaan, miten sotarasitukset ja työ jakaantuivat, kuinka pääoma ja teollisuus toimivat sodassa ja millaisiksi eri ihmisryhmien arki ja kokemus muodostuivat? Edellä mainitut Lähteenmäen ja Junilan tutkimukset, Raittiin ja Haavio-Mannilan toimittama teos sekä Maarit Niiniluodon tutkimus sota-ajan viihteestä (1994)¹⁴ avaavat tätä sarkaa sodan arjen osalta, mutta muuten tutkimusta on niukalti.

Kulttuuri- ja aatehistorian puolella sota on toistaiseksi ollut lähes valkoinen läiskä. Anu Koivusen tutkimus *Isänmaan moninaiset äidinkasvot* (1995)¹⁵ nais-sukupuolesta sota-ajan elokuvissa purkaa kansakunnan, sukupuolen ja seksuaalisuuden kytköstä. Heikki Luostarisen tutkimus *Perivihollinen* (1986)¹⁶ ja Sinikka Wunschin tutkimus *Punainen uhka* (2004)¹⁷ puolestaan pureutuvat

12 JUKKA KULOMAA (1995) *Käpykaartiin? Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana*. Helsinki: Painatuskeskus.

13 TIMO MALMI (2001) *Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa 1941–1944: miehet kertovat*. Jyväskylä: Atena; TEUVO ALAVA & DMITRI FROLOV & REIJO NIKKILÄ (2003) *Rukiver! Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa*. Helsinki: Edita.

14 MAARIT NIINILUOTO (1994) *On elon retki näin, eli miten viihteestä tuli sodan voittaja: viihdytyskierueita, kotirintaman kulttuuria ja Saksan suhteita vuosina 1939–45*. Helsinki: Kirjayhtymä.

15 ANU KOIVUNEN (1995) *Isänmaan moninaiset äidinkasvot. Suomalainen sotavuosien naisten elokuva sukupuoliteknologiana*. Turku: Suomen Elokuvatutkimuksen Seura.

16 HEIKKI LUOSTARINEN (1986) *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö*. Tampere: Vastapaino.

17 SINIKKA WUNSCH (2004) *Punainen uhka. Neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdistössä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.

suomalaisten viholliskuvaan talvi- ja jatkosodassa. Kirjallisuudentutkimuksessa on käsitelty sotakirjallisuutta ja sodan vaikutuksia kirjailijoihin¹⁸.

Muita historian aloja erityisemmin kulttuurihistoria tarkastelee ja purkaa kansallisia myyttejä. Juuri vuosien 1939–1945 sodat ovat kanonisoituneet osaksi suomalaiskansallista mytologiaa; sen perusytimeksi, joka määrittelee suomalaisuutta. Suurelle osalle suomalaisista suhde sotaan on hyvin intiimi ja herättää voimakkaita tunteita. Kansalliset myytit vaativat purkautuakseen riittävää etäisyyttä. Kuten Joanna Bourken tässä kirjassa julkaistavasta artikkelista käy ilmi, suurin osa uudesta sotahistoriasta Iso-Britanniassa on käsitellyt ensimmäistä eikä toista maailmansotaa – ehkä sielläkin asiaan on vaikuttanut tutkijan ja hänen tutkimuskohteensa välisen ajallisen etäisyyden kasvu riittävän suureksi. Vaikka *Ihminen sodassa* on ensimmäinen kokoava tutkimuskirja uusista näkökulmista toiseen maailmansotaan Suomessa, ei se ole jäämässä yksin.

Uudenlainen suomalainen tutkimus toisesta maailmansodasta on todellakin uutta, ja sen kartoittamiseksi on katsottava tulevaisuuteen. Sosiologian, psykologian, antropologian, sukupuoli- ja kirjallisuudentutkimuksen näkökulmat ovat löytämässä vahvasti tiensä historian tutkimukseen sodasta (ks. tämän kirjan kirjoittajien tutkimus- ja väitöskirjahankkeet kirjan takaa löytyvistä kirjoittajatiiedoista). Ilona Kemppaisen väitöskirja sankarikuolemasta on juuri ilmestynyt (2006)¹⁹. Petri Karosen ja Kerttu Tarjamon toimittama artikkelikokoelma sodatapaluun ongelmista ilmestyy lähiaikoina²⁰, ja Suomen Akatemian tutkimushanke *Rauhan tultua jatkunut sota* (Jyväskylän yliopisto ja Åbo Akademi) on parhaillaan käynnissä. Sari Näreen vetämä työryhmä on toimittamassa vuosina 2007–2008 ilmestyvää kaksiosaista kirjasarjaa lapsuudesta sodassa: kirjan painopisteitä ovat sodan trauma, lasten erokokemus vanhemmista ja unohdettu osuus sotaponnisteluissa. Tätä johdantoa kirjoitettaessa on menossa taittoon *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumero ”Lapset ja sota” (2/2006).²¹ Muita käynnissä olevia väitöskirjaprojekteja ovat muun muassa Jenni Janatuksen tutkimus sotaveteraanin ja jälleenrakentajan psykologisesta profilista, Seija-Leena Nevala-Nurmen tutkimus Lotta Svärdin, suojeluskuntien ja niiden lapsijärjestöjen muodostamasta ”maanpuolustusperheestä” sekä Tapio Nurmisen lähitarkastelu kahden paikkakunnan miesten käyttäytymisestä ja selviytymisestä sodassa.

18 Ks. esim. JUHANI NIEMI (1988) *Viime sotien kirjat*. Helsinki: SKS; RISTO TURUNEN (2003) *Uhon ja armon aika. Suomalainen kirjallisuusjärjestelmä, sen yhteiskuntasuhteet ja rakenteistuminen vuosina 1944–1952*. Joensuu: Joensuun yliopistopaino; AULI VIIKARI (1998, toim.) *40-luku. Kirjoituksia 1940-luvun kirjallisuudesta ja kulttuurista*. Helsinki: SKS.

19 ILONA KEMPPAINEN (2006) *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: SKS.

20 Ellei jo ole ilmestynytkin tämän kirjan mennessä painoon. PETRI KARONEN & KERTTU TARJAMO (tulossa) *Kun sota on ohi. Sodasta selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Helsinki: SKS.

21 Koska lasten ja sodan historiaa tullaan siis käsittelemään laajasti muualla, on aihe rajattu tästä kirjasta lähes kokonaan pois. Aiempaa tutkimusta lapsista ja sodasta, ks. AURA KORPPI-TOMMOLA (1982) *Ystävyystä yli Pohjanlahden: Ruotsin ja Suomen välinen kummikuntaliike 1942–1980*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Uudempaa tutkimusta, ks. esim. ERKKI KUJALA (2003) *Sodan pojat. Sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto; TIMO MALMI (2001) *Isän ikävä – Sotaorvot kertovat*. Jyväskylä: Atena.

Uuden ja perinteisen kohtaaminen

Ei vaadita kremlologin taitoja sen havaitsemiseen, että kirjamme perusjuonne on kriittinen perinteistä sotahistoriaa kohtaan. Tämä ei suinkaan sido kaikkia kirjan kirjoittajia, eikä tarkoituksena ole ollutkaan valita mukaan vain ”oikeaoppisia” kriitikoita. Kimmo Rentola toteaa suomalaisen poliittisen historian tilanteesta, että muilla historianaloilla on tullut tavaksi toistaa ”*ikäkulua mant-
raa perinteisen poliittisen historian kehnoudesta. Jos joku tutkii työläiskau-
punginosan arkea, hän terästä tärkeää teemaansa herjaamalla niitä, jotka
tuhlaavat aikaansa joutavuuksiin. Esimerkiksi niiden seikkojen selvittelyyn,
jotka määräisivät, kuuluiko työläiskortteli Suomeen vai Neuvostoliittoon.*”²² Sama itsekorostuksen tarve ui helposti myös uuteen sotahistoriaan sen suhteessa perinteiseen.

On siis vähintään rehellistä täsmentää, mitä tarkoitamme tällä ”perinteisel-
sellä”. Monessa suhteessa rajanveto on yhtä hämärä kuin uudenkin sotahisto-
rian kohdalla, mutta ainakin yksi yhdistävä piirre on mahdollista hahmottaa:
perinteinen sotahistoria kiinnittyy klassisen historismin perinteeseen, jonka
lähtökohtana on suljettu merkitysavaruus²³. Tämän mukaisesti tutkija voi
ottaa tarkasteltavakseen menneisyyden kokonaisuutena, jonka sisällä eheät
ihmiset toimivat. Historioitsijan tehtäväksi jää koota uudelleen arkistoihin
pirstoutunut menneisyys mahdollisimman tarkaksi esitykseksi siitä kokonai-
suudesta, joka joskus oli. Tätä historiaa on esitettävä kuvaavilla sanoilla, joilla
on suora ja ongelmaton totuussuhde menneisyyteen. Kun tutkija kirjoittaa,
että ”*Neuvostodivisioona tuhoutui Raatteen tiellä*”, tämän katsotaan vastaa-
van yksi-yhteen sitä, mitä menneisyydessä tapahtui. Tutkijan tulkintaa ei tarvita
muuhun kuin lähteiden ”todenmukaisuuden” arviointiin. Perinteisessä sotahis-
toriassa tutkimuksen kohteena olevan suljetun merkitysjärjestelmän rajat ovat
usein erityisen ahtaat: eheä kokonaisuus on sodanjohdon ja poliitikkojen kuva
tapahtumista.

Kritiikkiä perinteistä sotahistoriaa kohtaan ei kuitenkaan tule ymmärtää
eliminointipyrkimykseksi, eikä keskustelun sotahistoriasta tarvitse noudattaa
sodankäynnin logiikkaa. Perinteisiin tutkimuskysymyksiin voidaan saada yllät-
täviä vastauksia, kun uskalletaan ylittää suljettujen merkitysjärjestelmien – insti-
tuutioiden, ajattelutapojen ja arkistologiikan – rajat.

Esimerkiksi Lasse Laaksosen väitöskirjan *Todellisuus ja harhat* (1999) tehtä-
vänasettelu on varsin perinteinen ja liittyy suuriin kansallisiin kysymyksiin:
missä kunnossa armeija oli Karjalan kannaksella talvisodan lopussa ja olisiko
se vielä voinut jatkaa taistelua? Laaksosen ei kuitenkaan jää toistamaan lähteit-
tään vaan vertaa kriittisesti sodanjohdon eri tasojen käsityksiä tilanteesta ja
pyrkii pääsemään mahdollisimman lähelle etulinjan todellisuutta. Näin sota-

22 KIMMO RENTOLA (2005) ’Onko poliittisella historialla tulevaisuutta?’, *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2005 (103), 149.

23 VIT. BENJAMIN ZIEMANN (2002) ’»Vergesellschaftung der Gewalt« als Thema der Kriegsgeschichte seit 1914. Perspektiven und Desiderate eines Konzeptes’, teoksessa Bruno Thoß & Hans-Erich Volkmann (toim.) *Erster Weltkrieg – Zweiter Weltkrieg. Ein Vergleich. Krieg, Kriegserlebnis, Kriegserfahrung in Deutschland*. Paderborn: Schöningh, 746.

historian ”nuoliviidakot” ja joukkoyksikkölitaniat eivät pääse johdattamaan tutkimusta säröttömäksi, puunappuloilla pelatuksi sotapeliksi. Työn keskeinen jännite nousee juuri operaatiokarttojen ja etulinjan sotilaan kokemuksen ristiriidasta.²⁴

Myöskään kritiikki poliittisen ja sotahistorian liittoa kohtaan ei tarkoita, ettei tällaista tutkimusta tarvittaisi. Markku Jokisipilän väitöskirjassa *Aseveljiä vai liittolaisia?* (2004) historian toimijat ovat perinteiseen tapaan sodan- ja valtiojohdon ”suurmiehiä”. Tuloksena on kuitenkin myyttejä purkava tutkimus, kun jo paljon koluttua aihetta, Suomen suhdetta Hitlerin Saksaan jatkosodassa, tarkastellaan ennakkoluulottomasti ja vailla ”isänmaallista agenda”, hyödynnetään ulkomaisia lähteitä ja pyritään ymmärtämään historian toimijoiden vaihtoehtoja.²⁵ Kimmo Rentolan tutkimus suomalaisesta kommunismista ja sodasta on sekin osoitus poliittisen historian tarpeellisuudesta; menneisyyden poliittiset vahanuket sulavat inhimillisiksi ja ymmärrettäviksi toimijoiksi, kun poliittisia identiteettejä ei oteta annettuina, vaan nähdään niiden rakentuminen (sota)kokemuksen kautta.²⁶ Antti Laineen jo vuonna 1982 julkaisema *Suur-Suomen kahdet kasvot* liittää suomalaisen miehityshallinnon ja -politiikan siviiliväestön arkeen²⁷. Kulttuuri-, sosiaali- tai psykohistoriallinen tutkimus sodasta tarvitsee tällaisia tutkimuksia tuekseen – sillä, mitä tapahtui, on väliä.

Uuden sotahistorian ei siis tule tyrmätä kategorisesti kaikkea, mikä sivuaa politiikkaa, ”suurmiehiä” tai sodan tapahtumahistoriaa. Suvaitsevaisuutta voi vastavuoroisesti toivoa perinteiseltä sotahistorialta. Tavoitteena on avoimuus saman ilmiön erilaisille selitysmalleille. Tässä kirjassa sotatutkimuksen kovana aineksena ovat myytit, sukupuoli, fantasiat, arki, tunteet, mentaliteetit ja muisti. Onko löydettävissä keskustelun tasoa, jolla uusi ja vanha tutkimus voivat keskustella toisiaan hyödyttäen ja ilman ohihuutamista? Missä määrin perinteinen sotahistoria on valmis ottamaan uudet ulottuvuudet mukaan tutkimukseensa? Ja onko kyse silloin enää sotahistoriasta?

Sotahistoria – militärihistoria – uusi sotahistoria?

Itse käsite sotahistoria tuntuu istuvan huonosti uuteen tutkimukseen sodasta. Se mieltyy yhä sodan tapahtumatason kuvaukseksi, jossa päänäyttelijöitä ovat kenraalit ja parhaimmillaan rivisotilaat, mutta ani harvoin naiset, lapset tai asetta kantamattomat miehet. Sotahistoria-termillä on painolastinsa. Se on ollut ja on usein yhä soveltavaa tutkimusta, jonka tehtävänä on ollut opettaa tuleville sotilaille, kuinka tapella ”paremmin”.

Sotahistorian taakkana on myös sodan olettaminen jonain annettuna. Operaatiokartat hypnotisoivat rakentamaan eheän ja loogisen kuvan sodasta:

24 LASSE LAAKSONEN (1999) *Todellisuus ja harhat. Kannaksen taistelut ja suomalaisten joukkojen tila talvisodan lopussa 1940*. Helsinki: Yliopistopaino.

25 MARKKU JOKISIPILÄ (2004) *Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus*. Helsinki: SKS.

26 KIMMO RENTOLA (1994) *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Porvoo: WSOY.

27 ANTTI LAINE (1982) *Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944*. Helsinki: Otava.

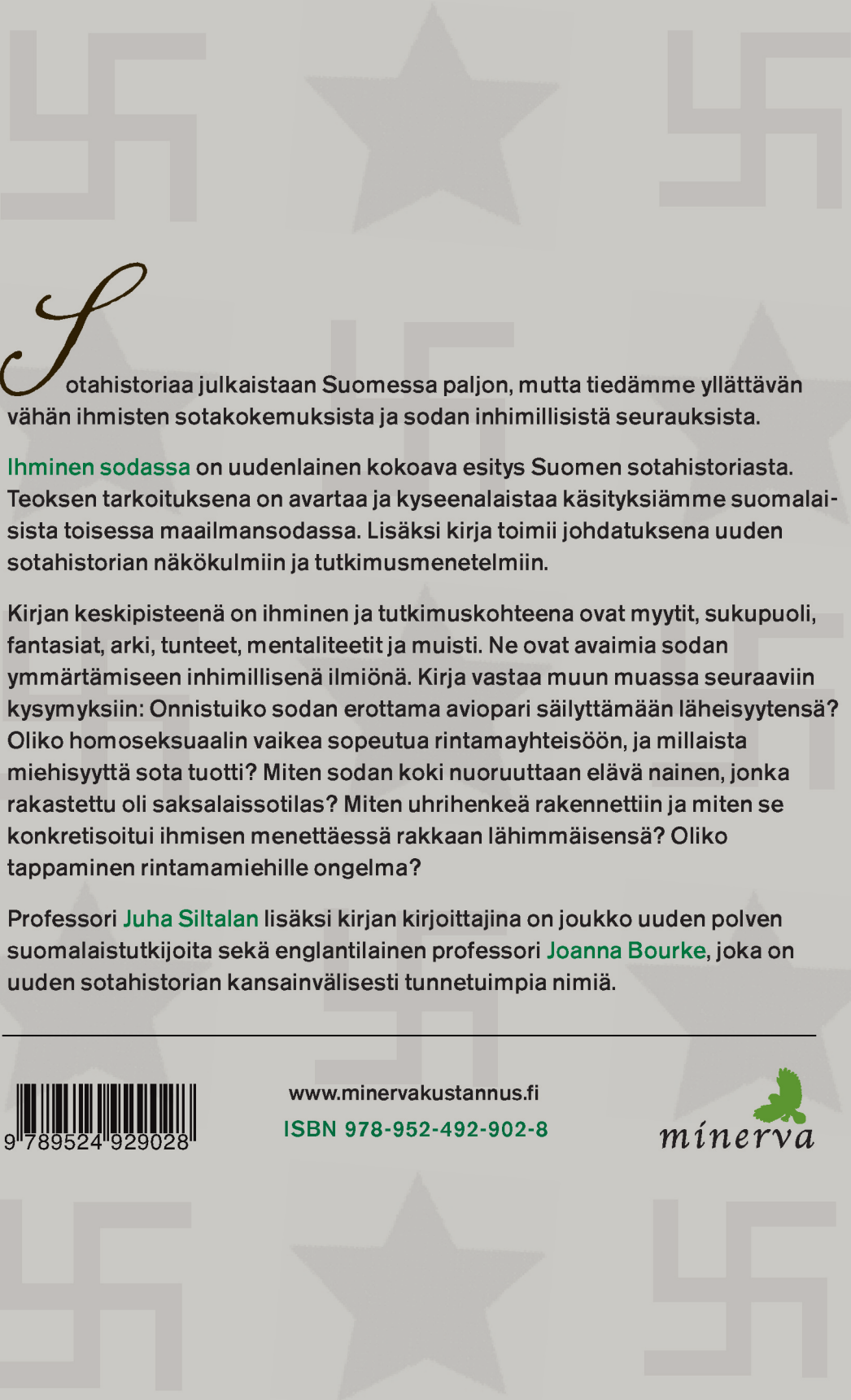
kun tutkija tutkimuskohteenaan olevien kenraalien tavoin jäsentää historiaa divisiooniksi, logistiikaksi ja tuliannoksi, jää puuttumaan se analyttinen taso, jolla itse sotajärjestelmää katsottaisiin riittävän kaukaa (tai läheltä). Analyysin korvaa palapelin puuttuvien palasten metsästys, mutta täydellinen-kään kuva sodan operaatiotasosta ei ratkaisevasti auta ymmärtämään sotaa ja sitä käyviä ihmisiä. Perinteisen sotahistorian militaristinen perusvire juontuu siitä, että se jää toistamaan niiden sotilaallisten käsitteiden näennäistä loogisuutta ja luonnollisuutta, joita sen pitäisi tutkia. Suomalaisrykmentin ”toiminta” selittyy loogisesti neuvostodivisioonan ”liikkeillä” – kuitenkin vain niin kauan, kuin kuvittelemme tämän tanssahtelun tapahtuvan omalakisessa tyhjiössä.

Nimikkeenä sotahistoria voi vielä onnistua kattamaan esikuntien ja rintaman ulkopuolisen sodan; siis muun muassa kotirintaman, sodan talouden, arjen, mentaliteetit. Todella ongelmalliseksi tilanne käy silloin, kun tutkitaan sodan historiaa ennen ja jälkeen varsinaisen sota-ajan. Rauhan ajan armeijan historia saattaa vielä venyä sotahistorian alle, mutta entä ideologinen valmistautuminen sotaan, sota fantasiana, armeijan ja ”mahdollisen sodan” vaikutus siviiliyhteiskuntaan ja sukupuolijärjestelmään, sodan muistaminen, trauma ja sotafiktio? Kaikki nämä näkökulmat ovat olennaisia osia sotajärjestelmän ymmärtämisen kannalta, vaikka niiden tutkimisen kutsuminen sotahistoriaksi tuntuukin väkimmäiseltä.

Muulla pulma on osin ratkennut ”militäärin” käsitteen avulla. Esimerkiksi Saksassa ennen vuotta 1945 perinteinen sotahistoria (*Kriegsgeschichte*) tarkoitti ”käytännöllisesti suuntautunutta kokemusoppia”, jonka ensisijainen tehtävä oli sotilaskoulutuksessa. Kansallissosialismin aikaan termiä laajennettiin edelleen ”puolustushistoriaksi” (*Wehrgeschichte*), joka vallitsevan ideologian mukaisesti ymmärsi sodan ”kansakokonaisuuden” totaaliseksi taisteluksi olemassaolostaan. Militäärihistoria (*Militärgeschichte*) alkoi nimikkeenä korvata sotahistorian 1950-luvun puolivälistä alkaen, ja sen käyttöä perusteltiin juuri sotahistorian rajoittuneisuudella. ”Militääri” kattoi paremmin ”aseistetun vallan” tutkimisen myös rauhan aikana ja politiikan välineenä – kun politiikka ymmärrettiin pelkkää ulkopoliittikkaa laajemmin.²⁸ Se kytki sodan tutkimuksen vahvemmin osaksi muuta historiaa. Samoin toimivat myös englannin termi *military history* ja ruotsin *militärhistoria*.

Niinpä kun Joanna Bourke käyttää omassa artikkelissaan termiä ”uusi sotahistoria”, kääntyisi se oikeammin suomeksi ”uutena militäärihistoriana”. Kuten Bourke toteaa, moni brittiläinen uuden sotahistorian kirjoittaja ei pidä itseään minkään sortin sotahistorioitsijana. Suomessakaan ongelma ei ole niin paljon sodan tutkijoiden, joille oma tutkimusaihe ja sen yhteys sotaan on selvä, vaan sotahistoriaksi vakiintuneen ja itsensä määrittelevän oppiaineen. Nimiasia ei ole aivan niin viaton, kuin miltä se saattaa vaikuttaa. Kuten todettu, nimillä on taakkansa ja rajoituksensa, ja ne vaikuttavat sotahistoriaa harjoittavien tutkijoiden

28 Termien *Kriegsgeschichte*, *Wehrgeschichte* ja *Militärgeschichte* käsittehistoriasta Saksassa ja nimimuutoksen yhteiskuntakontekstista ks. THOMAS KÜHNE & BENJAMIN ZIEMANN (2000) 'Militärgeschichte in der Erweiterung. Konjunkturen, Interpretationen, Konzepte', teoksessa Kühne & Ziemann (toim.) *Was ist Militärgeschichte?* KRiG, Band 6. Paderborn: Schöningh, 12–13.

S

otahistoriaa julkaistaan Suomessa paljon, mutta tiedämme yllättävän vähän ihmisten sotakokemuksista ja sodan inhimillisistä seurauksista.

Ihminen sodassa on uudenlainen kokoava esitys Suomen sotahistoriasta. Teoksen tarkoituksena on avartaa ja kyseenalaistaa käsityksiämme suomalaisista toisessa maailmansodassa. Lisäksi kirja toimii johdatuksena uuden sotahistorian näkökulmiin ja tutkimusmenetelmiin.

Kirjan keskipisteenä on ihminen ja tutkimuskohteena ovat myytit, sukupuoli, fantasiat, arki, tunteet, mentaliteetit ja muisti. Ne ovat avaimia sodan ymmärtämiseen inhimillisenä ilmiönä. Kirja vastaa muun muassa seuraaviin kysymyksiin: Onnistuiko sodan erottama aviopari säilyttämään läheisyytensä? Oliko homoseksuaalin vaikea sopeutua rintamayhteisöön, ja millaista miehisyyttä sota tuotti? Miten sodan koki nuoruuttaan elävä nainen, jonka rakastettu oli saksalaissotilas? Miten uhrihenkeä rakennettiin ja miten se konkretisoitui ihmisen menettäessä rakkaan lähimmäisensä? Oliko tappaminen rintamamiehille ongelma?

Professori **Juha Siltalan** lisäksi kirjan kirjoittajina on joukko uuden polven suomalaistutkijoita sekä englantilainen professori **Joanna Bourke**, joka on uuden sotahistorian kansainvälisesti tunnetuimpia nimiä.

www.minervakustannus.fi

ISBN 978-952-492-902-8

minerva